

УДК 37 (091): [34: 37. 091. 5]

**НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУ ВИХОВАННЯ ДИСЦИПЛІНОВАНOSTI
УЧНІВ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ШКОЛІ (1943-1954РР.)**

Ж.Г.Стельмашук

У статті здійснено аналіз нормативно-правових документів з питань виховання дисциплінованості учнів у 1943-1954 рр. Акцентовано увагу на ролі та змісті постанов “Правила для учнів”, “Про введення цифрової п’ятибальної системи оцінки успішності і поведінки учнів початкової, семилітньої і середньої школи” (1944) та законів про “Про зміцнення дисципліни в школі” (1944, 1951) у розв’язанні питань шкільної дисципліни. Відображено вплив політики тогочасного уряду на навчально-виховний процес у школах.

REGULATORY FRAMEWORK OF EDUCATION DISCIPLINE OF PUPILS IN THE NATIONAL SCHOOL (1943-1954).

Zh.H.Stelmashuk

Summary. The problem of upbringing and maintaining of educational discipline of students in national schools is important in light of innovative educational processes. There is an urgent need to review and update the regulatory process to ensure discipline in modern education secondary schools.

The article deals with the problem of the analysis of educational normative legal documents on education discipline of students in 1943-1954-s. The attention is accented to the role and content of the regulations "Rules for students", "On introduction of digital five-point system for the evaluation of educational achievement and behavior of students in elementary, seven-years and secondary schools" (1944) and the law "On the strengthening of discipline in school" (1944, 1951) in matters of school discipline. The influence of government's policy at that time into the educational process in schools is reflected.

Keywords: the ability to maintain discipline, school discipline, student, national school, normative legal documents, laws.

Постановка проблеми. Проблема виховання дисциплінованості учнів у вітчизняній школі є важливою у світлі інноваційних виховних процесів. Існує нагальна потреба переосмислення та оновлення нормативно-правового забезпечення процесу виховання дисциплінованості у сучасних загальноосвітніх навчальних закладах. Тому вивчення та творче застосування нормативно-правової документації періоду 1943-1954 рр., на нашу думку, може сприяти оптимізації процесу виховання дисциплінованості учнів на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографічний пошук свідчить, що окремі аспекти проблеми нормативно-правового регулювання процесу виховання дисциплінованості у 1943-1954 рр. були предметом наукових розвідок. Так, аналізу окремих документів окреслених хронологічних меж присвячені праці вітчизняних та російських науковців, зокрема, Н.Антонець, А.Ахмадєєвої, О.Гончарової, О.Петренко, А.Пижикова, М.Потапової, К.Хом'якової та ін. [1; 2; 3; 5; 6; 7; 8].

Метою нашої статті є дослідження та оцінка нормативно-правового забезпечення процесу виховання дисциплінованості у 1943-1954 рр.

Виклад основного матеріалу. У лютому 1943 р. відповідно до постанови "Про поновлення роботи шкіл в районах Української РСР, звільнених від фашистських окупантів" [10, арк. 23], прийнятої українським урядом, почалося розгортання мережі загальноосвітніх шкіл. Організація навчально-виховного процесу в них обумовлювалася ухвалою ряду постанов та наказів, які відіграли знакову роль в історії радянської школи.

Відповідно до постанови № 789 "Про впровадження роздільного навчання хлопчиків і дівчаток у неповних середніх школах СРСР" [9, арк. 37-38], прийнятої 16 липня 1943 р. відділом шкіл ЦК ВКП(б) і народним комісаріатом СРСР, з 1 вересня 1943 р. у великих містах і селищах міського типу вводилося роздільне навчання. Це мало відбуватися поступово, з урахуванням територіальних особливостей і лише там, де було не менш, як 4-6 середніх неповних або середніх шкіл, які можна було б перепрофілювати у чоловічі та жіночі школи. У постанові зауважувалось, що спільне навчання дівчаток та хлопчиків у середній школі створює деякі перешкоди в навчально-виховній роботі, за спільного навчання не можуть належним чином враховуватись особливості фізичного розвитку хлопців і дівчат, підготовки їх до праці, практичної діяльності, військової справи й не забезпечується відповідна дисципліна.

Виховання дисциплінованості учнів в умовах роздільного навчання здійснювалося у контексті усієї навчально-виховної та позакласної роботи школи, які перебували в безпосередній залежності від суспільно-політичних явищ і процесів, які загалом визначили зміст і функціонування загальноосвітньої школи, а саме: матеріальні та демографічні втрати як наслідок війни 1941-1945 років, наслідки окупаційної політики та міграційних процесів населення УРСР, голод 1946-1947 рр., репресії, зміни національної структури українського суспільства у воєнні та післявоєнні роки, дитяча безпритульність та бездоглядність, різновікова структура класів і нестача педагогічних кадрів.

Навчально-виховна діяльність учителів і поведінка учнів знаходилися під постійним жорстким контролем різноманітних структур радянської влади й обумовлювалися прийняттям ряду нормативно-правових документів у галузі шкільної освіти, що прямо чи опосередковано стосувалися проблеми виховання дисциплінованості учнів. Зупинимось докладніше на аналізі найбільш значущих із них.

Проблема виховання дисциплінованості учнів як у жіночих, так і чоловічих школах не була суто проблемою виховної роботи. Як засвідчив аналіз, уся навчально-виховна робота шкіл була сконцентрована навколо "Правил для учнів", які були прийняті постановою РНК РСФСР № 692 від 2 серпня 1943 р. і охоплювали й обумовлювали усі сторони життя дитини [4]. Саме цей документ відіграв важливу роль у зміцненні дисципліни й порядку в школі, у становленні авторитарного стилю керівництва. В українській школі правила були запроваджені у лютому 1944 р. відповідно до наказу народного комісара освіти УРСР П. Тичини [10, арк. 3]. Ґрунтовний текстовий аналіз "Правил для учнів", здійснений О. Петренко, засвідчив,

що “на десяти сторінках тексту на слово “зобов’язаний” натрапляємо 21 раз, тоді як про права немає жодного слова. Цілий розділ “Правил” присвячений стягненням (жодного слова про заохочення). Складається враження, що читаєш армійський устав. Правилами перетворювали школу в закритий, ієрархічний заклад, де діти не мали жодних прав, на відміну від адміністрації школи та вчителів” [5, с. 263]. “Правила для учнів”, відображаючи колективістський шкільний уклад того часу, стверджували в організації шкільного життя домінування “ми” над “я”. Здійснений нами аналіз тексту й змісту “Правил” довів, що в правилах жодного слова немає про нагороди, тим паче про особисте “Я” кожного учня чи учениці.

З метою більш чіткої і точної оцінки поведінки та успішності учнів з 11 січня 1944 р. набула чинності постанова РНК РСФСР “Про введення цифрової п’ятибальної системи оцінки успішності і поведінки учнів початкової, семирічної і середньої школи” [4, с.179], згідно з якою вербальні оцінки замінили цифровою п’ятибальною системою: 5, 4, 3, 2, 1. З метою роз’яснення цієї постанови 29 лютого 1944 р була затверджена Інструкція про застосування цифрової п’ятибальної системи оцінки успішності і поведінки учнів початкової, семирічної та середньої школи [там само, с. 180]. У другому пункті інструкції знаходимо чіткі вказівки щодо оцінки поведінки учнів. Це досить серйозні вимоги, оскільки “видача свідоцтв і атестатів припустима лише, коли бал за поведінку є “5”, яка ставиться за бездоганну поведінку” [там само, с.180]. Учні були практично безправні, оскільки навіть “бал “4” був припустимий лише в одній чверті”, “бал “3” фактично був приводом до виключення учня зі школи”, а сам “бал “2” – виключення зі школи” [там само, с.180]. Ця інструкція є свідченням обмеження прав учнів, “затиснення” їх у чіткі рамки поведінки, що обумовлювались РНК. Можливе інше пояснення: оскільки оцінка “5” ставилася за зразкову поведінку (яка була нечастою серед дітей), то, можемо припустити, що оцінки за поведінку ставились формально. У той же час, на нашу думку, така система була виправданою в тих суспільно-політичних умовах.

Через місяць, у березні 1944 р, був прийнятий ще один документ, спрямований на розв’язання проблеми шкільної дисципліни – наказ “Про зміцнення дисципліни в школі” [4, с.181]. У наказі схарактеризовано причини слабкої поведінки учнів: “... з одного боку, учителі і директори шкіл не ставлять твердих вимог до учнів, не застосовують до них відповідних заходів покарання за порушення порядку і дисципліни в школі, обмежуючись безрезультатними роз’ясненнями і вмовлянням порушників і ледарів; з іншого боку, систематична виховна робота зі всіма учнями і кожним зокрема підмінюється голим адмініструванням, механічним перенесенням дисциплінарної практики армії, а також застосуванням до учнів мір покарання, які принижують їх самолюбство”. Було зазначено, що умовами виховання дисциплінованості учнів є “уміле викладанням навчальних дисциплін, суворий режим усього шкільного життя, виконання “Правил для учнів”, організація дитячого колективу, розумно застосовані заходи заохочення і покарання”; чітко окреслено міри заохочення (похвала учителя, нагорода і похвальний лист) і покарання. Знову ж таки бачимо, що перелік покарань значно ширший, ніж заохочень: зауваження учителя, догана перед класом, наказ встати (біля парти, дошки, столу учителя, дверей), вигнання з класу, залишення після уроків, зниження бала за поведінку, виклик на педраду, виключення зі школи (тимчасово – не більше двох тижнів, на термін від одного до трьох років), направлення в школу з особливим режимом; наголошено на необхідності посилення педагогічної просвіти серед населення й батьків з питань виховання (лекторії, батьківські університети), а також на особливій ролі комсомольських і піонерських організацій у вихованні дисциплінованості учнів” [там само, с.181.]. У документі поставлено вимогу до директорів та учителів шкіл щодо посилення військово-фізичного виховання учнів, заходів, що зміцнюють дисципліну учнів.

Про посилення уваги до цієї проблеми свідчить наказ міністра освіти РСФСР від 12 грудня 1951 р. № 1092 “Про зміцнення дисципліни в школі” [4, с. 186-187]. У документі дано оцінку ролі дисципліни у вихованні учнів і в організації роботи школи загалом, вказано шляхи виховання свідомої дисципліни. У наказі узагальнено: “До цього часу у багатьох школах не приділено достатньо уваги вихованню в учнів почуття обов’язку, свідомої відповідальності за свої дії і вчинки. Як наслідок цього, у низці шкіл ще не подолані повністю такі негативні факти поведінки окремих учнів, як пропуски уроків без поважних причин, невиконання домашніх завдань, підказки, порушення встановлених норм поведінки у школі, в сім’ї, на вулиці, у громадських місцях. Особливо велику тривогу викликають факти порушень дисципліни у чоловічих школах” [там само].

У документі виокремлено та здійснено аналіз проблем, пов’язаних з дисципліною, вказано недоліки та причини незадовільного стану поведінки учнів, передбачено низку заходів задля їх подолання. Знаходимо покрокові вказівки організації “навчально-виховної роботи в кожній школі так, щоб повсякденно, наполегливо виховувати в учнів почуття суспільного обов’язку, свідомої відповідальності за власні дії і вчинки, за суворе дотримання норм радянської моралі” [там само, с.188]. Документом уточнено та закріплено систему покарань і заохочень. Якщо проаналізувати систему покарань (осуд; наказ учителя стати біля парти, догана перед класом, видалення з уроку; залишення після уроків для виконання домашніх завдань; виклик для навіювання на педраду; догана наказом директора по школі; зниження оцінки за поведінку; перевід до іншого класу; виключення), то чітко простежується посилення заходів впливу на

учнів. Обумовлено обставини, на які слід зважати, караючи учня. Також цим законом був уведений у практику шкільного навчання “Журнал поведінки учнів”, що став “своєрідним віддзеркаленням” поведінки учнів на уроках та перервах, починаючи з п’ятого класу. Необхідно зазначити, що текст наказу (у порівнянні з аналогічним 1944 р.) об’ємний, більш детально схарактеризовано кожен пункт наказу.

Здійснений текстовий аналіз наказу дає змогу зауважити, що визріла необхідність до виховання дисциплінованості залучати не лише учителів, директорів шкіл, “... залучати до цієї роботи комсомольські організації, профспілки, шефів, різні культурно-просвітницькі організації і установи, батьків та учнів”, також “підвищити відповідальність директорів шкіл за встановлення твердого порядку і зміцнення свідомої шкільної дисципліни” [там само, с.190]. Конкретизовано кількість та об’єм доручень, кількість гуртків, які може відвідувати учень. Заплановано “розгорнути сітку позашкільних установ ...”, “директорів палаців і будинків піонерів, станцій юних натуралістів, юних техніків, спортшкіл, дитячих туристичних станцій, дитячих парків та ін. встанови тісний зв’язок і узгодити проведення позакласних занять” [там само, с. 190]. Як бачимо, закон передбачав охоплення всіх учнів корисними справами, організацію змістовного дозвілля, що мало на меті мінімізувати прояви недисциплінованості школярів. Слід зауважити, що окремим пунктом виокремлено вказівки стосовно діяльності чоловічих шкіл: “До початку третьої чверті навчального року скласти по кожній семирічній та середній чоловічій школі конкретний план заходів, спрямований на покращення навчально-виховної роботи і зміцнення свідомої дисципліни учнів” [там само, с. 191]. Порівняльний аналіз двох наказів 1944 р. та 1951 р. свідчить, що в другому з них ґрунтовно проаналізовано особливості забезпечення шкільної дисципліни, передбачено систему роботи не лише школи, а інших установ для її реалізації.

Висновки. Таким чином, узагальнивши результати проведеного дослідження, можемо дійти висновку, що прийняття розглянутих нами вище законів та постанов було важливим і необхідним кроком державних органів у справі виховання дисциплінованої особистості в складних суспільно-політичних умовах, що склалися в 1943-1954 рр. Аналіз змісту постанов “Правила для учнів”, “Про введення цифрової п’ятибальної системи оцінки успішності і поведінки учнів початкової, семилітньої і середньої школи” (1944) та законів про “Про зміцнення дисципліни в школі” (1944, 1951) свідчить, що вони орієнтували педагогів на втримання суворої дисципліни, контролю шляхом зовнішнього тиску, чітких вимог до учнів, практично повне ігнорування інтересів особистості. Однак, існування таких нормативно-правових документів, на нашу думку, слугувало б орієнтиром для учнів та учителів, сприяло б координації та систематизації виховної роботи школи щодо виховання дисциплінованості як соціальної та морально-вольової якості особистості, за умови оновлення їх змісту в умовах інноваційного виховного простору.

Література

1. Антонець Н. Б. Особливості розвитку мережі загальноосвітніх навчальних закладів на звільненій від німецької окупації території УРСР: до питання про джерела дослідження/ Н. Б. Антонець // Педагогічний дискурс : зб. наук. праць / гол. ред. І. М. Шоробура. – Хмельницький : ХГПА, 2013. – Вип. 15. – С.17–21.
2. Ахмадеева А. В. Воспитание сознательной дисциплины в советской педагогике/ А. В. Ахмадеева // Извещения Российского государственного университета им. А. И. Герцена. Выпуск № 27 (61): Аспирантские тетради: Научный журнал. – СПб., 2008. – С.335-339.
3. Гончарова О. В. Проблема формування дисциплінованості учнів у вітчизняній педагогічній думці 20-70-х рр. XX століття: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / О. В. Гончарова; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2009. – 267 с.
4. Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа. 1917-1973 гг. : сб. докум. / [сост.: А. А. Абакумов, Н. П. Кузин, Ф. И. Пузырев, Л. Ф. Литвинов]. – М. : Педагогика, 1974. – 560 с.
5. Петренко О. Б. Гендерний вимір шкільної освіти в Україні (XX століття): монографія / О. Б. Петренко. – Рівне : Видавець Олег Зень, 2010. – 530 с.
6. Пыжиков А. В. Раздельное обучение в советской школе / А. В. Пыжиков // Педагогика. – 2004. - № 5. – С. 78-82.
7. Потапова М. Раздельное обучение мальчиков и девочек в советской школе (1943-1954 гг.) / М. Потапова // Гендерное устройство: социальные институты и практики : сборник статей / под ред. Ж. В. Черновой. – СПб. : Изд-во Европ. ун-та в Санкт-Петербурге, 2005. – С. 107-127.
8. Хомякова К. Развитие представления о школьной дисциплине в советский и постсоветский периоды [Текст] / К. Хомякова // История : прил. к газ. “Первое сент.”. – 2001. – № 25. – С. 5-16.
9. Постанови Ради Народних Комісарів СРСР з питань народної освіти в УРСР (20 лютого – 8 грудня 1943р.) //ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 3, 125 арк.
10. Доповідні записки Народного комісаріату освіти УРСР до РНК УРСР з питань народної освіти УРСР (1 січня – 16 травня 1943) //ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 5, 95 арк.